

**N. NƏRİMANOVUN “SOSİALİZM VƏ QADIN AZADLIĞI” ƏSƏRİ
QADIN SİYASƏTİNİ ƏKS ETDİRƏN MƏNBƏ KİMİ**

Ləman Hüseynova

AMEA- nın A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu

e-mail:lamanhuseynova94@gmail.com

Açar sözlər: qadın, azadlıq, sovet hakimiyyəti, təhsil, sosializm

Məqalədə 20-ci illərin əvvəllərində sovet quruculuğu prosesində qadınların ictimai və sosial həyatı öz əksini tapmışdır. “Sosializm və qadın azadlığı” əsəri XX əsrin 20-ci illərində Azərbaycanda mövcud olan qadın bərabərsizliyini, erkən evliliyi, məişət zorakılığı, qadın hüquqlarının pozulması, təlim, təhsil və digər problemlə məsələlərin öyrənilməsində əhəmiyyətli idi. Məqalədə əsər təhlil edilərək, ibtidai icma quruluşundan XX əsrin 20-ci illərinə kimi olan tarixi dövrdə qadınların cəmiyyətdəki rolu və yeri araşdırılmışdır.

**N. NARIMANOV’S WORK “SOCIALISM AND WOMEN’S FREEDOM”
AS A SOURCE REFLECTING WOMEN’S POLICY**

Laman Huseynova

Key words: *woman, freedom, Soviet power, education, socialism*

The presented article reflected the social life of women in the process of Soviet Union in the early 1920s. “Socialism and Women's Freedom” is important in the study of women’s inequality, early marriage, domestic violence, violations of women’s rights, training, education and other issues in Azerbaijan in the 20s of XX century. The article analyzes the work and examines the role and place of women in society in the historical period from the primitive community structure to the 1920s.

**ПРОИЗВЕДЕНИЕ Н.НАРИМАНОВА «СОЦИАЛИЗМ И СВОБОДА
ЖЕНЩИН» КАК ИСТОЧНИК ПОЛИТИКИ В ОТНОШЕНИИ
ЖЕНЩИН**

Ляман Гусейнова

Ключевые слова: *женщина, свобода, советская власть, образование, социализм*

В статье отражена социальная жизнь женщин в процессе строительства Советского Союза в начале 1920-х гг. «Социализм и свобода женщин» имеет важное значение в изучении женского неравенства, ранних браков, нарушений прав женщин, обучения, образования и других вопросов в Азербайджане 1920-х годов. В статье анализируется работа и исследуется роль и место женщины в обществе в исторический период от первобытнообщинного строя до 1920-х гг.

Publisist yazığı, ictimai-siyasi və dövlət xadimi olaraq cəmiyyətdə qadının rolu, mövqeyi, sosial fəaliyyəti hər zaman Nəriman Nərimanovun diqqət mərkəzində olmuşdur. Onun 1925-ci ildə nəşr olunan “Sosializm və qadın azadlığı” əsəri XX əsrin 20-ci illərində Azərbaycanda mövcud olan qadın bərabərsizliyini, erkən evliliyi, məişət zorakılığı, qadın hüquqlarının pozulması, təlim və təhsil problemləri və digər problemli məsələlərin öyrənilməsində əhəmiyyətli mənbədir. Nərimanov bu əsərdə kommunizm dəyərlərini ön plana çəkərək mövcud sosial-mədəni dəyərləri burjua dəyərlərinə qarşı qoyurdu. O, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda qadın probleminin qoyuluşunu icma düşüncə ənənələrindən başlayaraq 1925-ci ilə kimi bütün həqiqi gerçəkliklərini öz çılpaqlığı ilə oxucuya çatdırma bilmişdir.

Əsərin məzmunu beş hissədən ibarətdir:

1. Sosial bərabərsizlik / Əmək
2. Sənayeləşdirmə prosesində qadın əməyi
3. Təlim və təhsil problemi
4. Cinsi bərabərsizlik
5. Qadın hüquqsuzluğu

Sosial bərabərsizlik / Əmək. N. Nərimanov “Qadın azadlığı” probleminin ilkin səbəblərini ibtidai icma quruluşundan bəri tarixi hadisələr ilə oxucuya izah edir. O, ibtidai icma quruluşunun dağılması, əmək bölgüsünün yaranması, anaxaqanlığından ataxaqanlıqına keçid prosesləri cəmiyyətdə qadına olan münasibətə təsir etdiyini izah edir. Nərimanov ibtidai icma quruluşunun dağılması, kiçik dövlət ənənələrinin yaranmasını, ictimai əmək bölgülərinin səbəbini “əmək” ilə əlaqələndirir. Əsərdə qeyd olunur: “*İnsan yaşamaq üçün çörəyə, suya, paltara, mənzilə və bir çox sair şeylərə möhtacdır. Yaşamaq üçün bunların hamısını insan təbiətdən alıyor. Lakin təbiətdən həvayi deyil, əməyi sayəsində alıyor*”. [3;32] İnsanı heyvandan fərqləndirən cəhət də “əmək”dir. Çünki, hər bir vəhşi heyvan yalnız şikarını ovlayaraq qidalandığı halda, insan həmin şikarı ovlamaqla bərabər onun dərisindən, sümüyündən özünə lazım olan məhsulları istehsal edir. Nərimanov izah edir: “*İnsan yaşamaq yolunda heç bir zaman təklikdə yalnız başına bulunmamışdır. O illərdə cəmiyyətlər pək kiçik idilərsə də fəqət yenə də cəmiyyətlər daima var idi və müştərək əmək və mübarizə daima mövcud idi*”. [3;32] İkinci xüsusiyyət- insani heyvandan ayırır

və onu insan halına qoyur. Bu insanın mübarizə yolunda hazırlanmış silahlardan istifadə edə bilmək sənətindən ibarətdir.

Əsərdə təsərrüfatın dinamik inkişafı əks olunaraq, kəndlilərdən sənətkarlıq və ticarətin yaranması haqqında tarixi əsaslarla ehtiva olunan məsələlər qeyd olunur. Xırda təsərrüfatın, xüsusi mülkiyyətin yaranması bəşər cəmiyyətinin inkişafına və yeni ictimai inkişaf mərhələsinin yaranmasına səbəb olan əsas amillərdən idi. Belə bir ictimai formasiya adı almış mərhələlərin mütərəqqi şəkildə bir-birini əvəz etməsi proseslərində qadının vəziyyətinə necə təsir etmişdir? Təbii haldır ki, bu proseslərin həyata keçməsi qadınların cəmiyyətdəki sosial duruma təsirsiz ötürməmişdir. Əsərdə bu prosesin qadınlara təsiri belə təsvir olunur: *“Köçəri halında gördüklərimiz üzrə qadınlar kişilərlə hər bir cəhətdən bərabər olaraq bütün təhlükə və ehtiyacda onlarla müştərək idilər: Təsərrüfat texnikası insanları qruplara ayırmayırdı”*. Qadınların vəziyyətinin ağırlaşması bədəvi qəbilələrin əkinçilik həyatına keçməyə başladığı zamandan dərinləşdi. Hətta kişilər uzun müddət ovçu və bədəvi halında qaldıqları zaman qadının kişi üzərində üstünlüyü müşahidə olunurdu. Nərimanov kişi və qadın arasında olan nığahların müxtəlifliyi haqqında yazır: *“Bədəvi dövrlərdə bizim düşündüyümüz tam mənada nığah yox idi. Yəni bir qadının bir kişi ilə daimi sürətdə yaşaması qaydası yox idi. Kişilərdən hər birinin bir çox arvadı olduğu kibi, qadınların da hər birinin bir çox əri var idi”*. [3;43] Bu F.Engelsin “Ailənin, xüsusi mülkiyyətin və dövlətin mənşəyi” adlı əsərindəki poliqamiya, poliandriya, monoqamiya ailələr haqqındakı məlumatı xatırladır. Bütün xalqlarda yaşanan bu cür ailə formaları monoqamiya ailə formasına keçid ilə əmlakın kişiyyə məxsus olması və varislərə keçməsi, qadının hüquqsuzluğu və bu kimi digər məsələlərin yaranmasına səbəb olmuşdur. Bundan əlavə, ailə tarixinin öyrənilməsi 1861-ci ildən, Baxofenin “Ana hüququ” hesab olunan əsərində “heterizm” (qeyri-məhdud cinsi əlaqə) olması səbəbindən atanı düzgün müəyyən etmək üçün heç bir imkan olmadığından mənşəyi yalnız qadın-ana xətti ilə müəyyən etmək mümkün olması, nəslin yeganə valideyni kimi – qadının yüksək dərəcədə hörmət göstərilməsi qadınların tam hökmranlıq dərəcəsinə çatdıran səbəblərdən biri kimi göstərilirdi. [2;5] Bu dövrdə artıq xüsusi mülkiyyətə keçid nəticəsində qadınların vəziyyəti kəskin dəyişməyə başlamışdır. Qonşu qəbilələrin müharibələri zamanı qadınlar satın alınır, əsir götürülürdü. Nərimanov yazır: *“Hakim sinif öz malikanələrini nəinki özü, bəlkə özündən sonra da gələcək olan övladı və nəsli üçün də, möhkəmləndirmək fikrinə düşmüşdür... Ona görə də qadını ancaq özləri üçün almağa başladılar. Beləliklə, bizim mənada nikah məsələsi meydana çıxdı”*. Qadının əsarət və itaət altında yaşamasının bünövrəsi xüsusi mülkiyyətin genişlənməsi prosesində baş verdi. Ataxaqanlığının cüərdiyi bir dövrdə qadınların əziyyəti getdikcə ağırlaşdı. Fiziki cəhətdən

zəif və zərif olan qadınlar əli silah tutmuş kişilərə - rəislərə, əsgərlərə tabe olmaq məcburiyyətində idilər.

Ana hüququnun devrilməsi qadın cinsinin ümumdünya – tarixi məğlubiyyəti demək idi. Kişi idarəetmə cilovunu öz əlinə aldı, qadın isə öz şərəfli mövqeyini itirdi, əsarət altına alındı. Bu vəziyyətinə riyakarlıq, fədakarlıq donu geyindirilərək qadınlar məişət quluna, nəsil artırma alətinə çevrildi. Kişi hakimiyyətinə tabe olan qadınların vəziyyəti indiki dövrə qədər qənaətbəxş deyil.

Ümumiyyətlə Nərimanov qeyd edirdi ki, qadının vəziyyəti cəmiyyətin əsas təsərrüfat əməyində iştirakına görə dəyişir. Məsələn, sənətkarlığın inkişaf etdiyi bir dövrdə qadınlar da şəhərdə kişilərlə birgə çalışaraq cəmiyyətdə bəzən böyük hüquqa malik olurdular. Lakin qadınlar yenə də kişilərin itaəti altında idilər. Ərə gedənə qədər atasının, ərə getdikdən sonra ərinin və dul qaldığı zaman da oğlunun itaəti altında idi.

Əsərdə qadınların əsirlik və köləlik halında inkişaf etmələri burjuaziya üsul-idarəsi üçün, ictimai tərəqqi üçün böyük maneə olduğu qeyd olunur. Qadınların bu acınacaqlı vəziyyətinin davam etməsi bəşəriyyətin inkişafı yolunda olduqca təhlükəlidir. Bəşəriyyətimiz uzun tarixi mərhələlərdən keçməsinə baxmayaraq XX əsrin əvvəllərində də qadınların kölə, qul kimi yaşaması halları olduqca geniş vüsət almışdır.

Sənayeləşdirmə prosesində qadın əməyi. Nərimanov yazır: “*Ən əvvəl bəşəriyyət yarısını təşkil edən qadın qüvvəsi, ev təsərrüfatının və ailə həyatının xırda-para işlərinə sərf olur və qadınların böyük bir hissəsi ictimai təsərrüfatın əsas quruluşunda qətiyyənlə iştirak etməyər və yaxud ediyorsə da, fəqət görgəncə etməyər. Əgər ev və ailə həyatı münəzzəm bir sürətdə qurulmuş ola idi və qadınların da əməyə istehsalə sərf olunan idi, o zaman cəmiyyətin sərvəti nə qədər artmış və yaşayış nə qədər asanlaşmış olardı*” [3;47]. Təbiidir ki, ictimai tərəqqi və yaşayışın yaxşılaşması, istehsal qüvvəsinin inkişafından asılıdır. Texnikanın inkişafı ilə bərabər qadınlar da sənayeyə get gedə cəlb olunmağa başlamışlar. Nərimanov qadınların kişilər ilə bərabər işlədiyi sənaye sahəsində qadınların mövcud vəziyyətini izah edir. Qadınların kişilərdən fiziki cəhətdən zəif olmasını onların fizioloji quruluşunun fərqli olması ilə izah edir. Belə ki, qadınlar uzun zamandan bəri cismani əziyyət tələb edən məişət işləri ilə məşğul olduğuna görə qadın əzələləri kişilərə nisbətən daha az inkişaf etmişdir. Lakin, müxtəlif tarixi dövrlərdə döyüşçü qadınların mövcudluğuna da rast gəlmək mümkündür. Nərimanov qədim alman qadınlarını misal gətirərək, onların ağır işlər görməklə yanaşı hətta müharibədə döyüşərək kişilərdən heç də geri qalmadığını qeyd edirdi. Tarixə nəzər salsaq görərik ki, tarix boyu tək cə alman xalqlarının deyil, qədim türk xalqlarının qadınları da döyüşkən olub, kişilər ilə çiyin çiyinə müharibələrdə iştirak ediblər. Lakin fiziki qüvvə texniki qüvvə ilə

əvəz olunmağa başlandığı zamandan cəmiyyətin tərəqqisi üçün bilik, elm, təhsil daha öndə duran məsələlər idi.

Nərimanov XX əsrin əvvəllərində sənaye sahəsində çalışan qadınların müharibədən (I dünya) əvvəlki sayına nisbətən yüksək olduğunu statistik cədvəllər ilə oxucuya aşılamişdır. O, İngiltərədəki kişi və qadın işçi qüvvələrinin bir birinə nisbətini izah edir:

Dövlət idarələrində daxil olduğu halda bütün sənayedə.

	1914 sənəsinin iyul ayında müharibəyə qədər	1918 sənəsinin noyabr ayında müharibə əsməni	1919 sənəsinin oktyabr ayında müharibədən sonra	1918 sənəsinin noyabrından 1919 sənəsinin oktyabrına qədər	1914 iyulundan 1919 sənəsinin oktyabrına qədər
kişi	6.302 000	5.261 000	6.188 000	+927700	-11400
qadın	3.179 000	2.975 000	2.454 000	-52100	+275000
Cəm	8.481 000	8.236 000	8.642 000	+406000	+161000

Qeyd: + Artmış, - əksilmiş.

Cədvəl 1.

		1914 sənəsinin iyulunda müharibəyə qədər	1918 sənəsinin noyabrından müharibə vaxtı	1919 sənəsinin oktyabrında müharibədən sonra	1918 sənəsinin noyabrından 1919 sənəsinin oktyabrına qədər	1914 sənəsinin iyulundan 1919 sənəsinin oktyabrına qədər
Filiz sənəyisi	Kişi	1.634 000	1.876 000	1.926 000	+ 60 000	+302 000
	Qadın	170 000	596 0	303 0	-293 000	+132 000
	Cəm	1.804 000	2.472 000	2.239 000	-233 000	+435 000
Mədən sənəyisi	Kişi	1.266 000	1.929 000	1.172 000	+233 000	+600
	Qadın	7000	13 000	9.9000	-3000	+2900
	Cəm	1.273 000	1.952 000	1.282 000	+230 000	+900

Qeyd: + Artmış, - əksilmiş.

Cədvəl 2.

Sənayeləşdirmə prosesində fabriklərdə qadınlar kişilərlə bərabər əmək sərf edirdilər. Lakin qadınların fəaliyyəti təkcə fabrik-zavodlarla kifayətlənmirdi, həmçinin müəllimlik vəzifəsinin aparıcıları da məhz qadınlar idi. Nərimanov Avropa və Amerika qadınlarını misal göstərərək qeyd edir ki, orada

qadınlar eyni zamanda müalicə işləri ilə məşğul olurdular. Hətta aqranom, mühəndis, məhkəmə vəkili, professor qadınlar da var idi.

Nərimanov qadınların fabrik-zavodda çalışmasıyla yanaşı, onların ailə vəziyyətini də nəzərə alırdı. Çünki, müsəlman Şərqi qadınları ailəyə, uşağa, məişət işlərinə bağlı olduğundan belə ağır iş rejimində işləmək olduqca çətin idi. Bu səbəbdən Nərimanovun imzası ilə 1920-ci il 15 dekabrda qəbul edilən Xalq Əmək Komissarının qadınların işi haqqında qərarına əsasən ağır fiziki işlərdə, gecə növbəsində, yeraltı, təhlükəli işlərdə işləmək qadınlar üçün qadağan edildi. Eyni zamanda qərarla fiziki işlə məşğul olan hamilə qadınlara doğuma qədər və doğumdan sonra 8 həftəlik məzuniyyətin verilməsi, südverən analara isə hər üç saatdan bir ən azı yarım saat müəssisəni və ya qurumu tərk etmək hüququ əks olunmuşdur. [4;414]

Təlim və təhsil problemi. XX əsrin əvvəllərində cəmiyyətdə köklü problemlərdən biri də qadınlar arasında savadsızlıq, təhsil problemi idi. Bu dövrün böyük mütəffəkləri kimi Nərimanov da bu problemin işıqlandırılmasına əsərlərində xüsusi yer ayırmışdır.

Əsərdə qadınların təhsilsiz olması, elmə az yiyələnməsi probleminin səbəbləri izah olunur. Nərimanov qeyd edir ki, elm sahəsində kişilərə nisbətən qadınlar daha az töhfə vermişlər. Qadınlar bu dövrə qədər alimlər və ictimaiyyət üçün böyük adamlar yetişdirməmişlər. Buna səbəb bu dövrdə qadınların kişilərə nisbətən əql və ağıl cəhətdən daha az inkişaf etməsi idi. Bəs qadınların əql və ağıl cəhətdən daha az inkişaf etməsinin səbəbi nədir? Səbəb müqəssir qadınların bioloji quruluşu yoxsa ictimai vəziyyətdir? Nərimanov bu sualları daha aydın şəkildə izah edib həmin dövrdə qadınların mövcud vəziyyəti haqqında təsəvvürlər yaradır.

Nərimanov məsələnin qoyuluşuna birtərəfli yanaşmır və qadın təbiətinin nöqsanlı olmadığını, məsələni qadınların ictimai həyatdakı vəziyyəti ilə əlaqələndirir. Nərimanov yazır: *“Qızların oğlanlar ilə bərabər təlim və təhsil aldıkları zamanda böylə, indiki ictimai üsul idarə kişilərə tətbiq etdiklərimiz ölçünü qadınlara da tətbiq edə bilərmiz? Mütləqən yox deyəcəksiz.”* Burada müqəssir qız uşaqlarının təlim və təhsilinə şərait yaratmayan cəmiyyət idi. O cəmiyyət, qadınları savadsız olduğu müddətcə uğur qazana bilməz.

O, ürək ağrısı ilə müsəlman və Qərbi Avropa qızlarının təlim və tərbiyəsi məsələlərini müqayisə edir: müsəlman qızlarının uşaqlığından bəri analarının diqqəti onun zahiri gözəlləşdirməyə, ədası, işvəbazlıq və qəmzəni onda tərbiyə etməyə çalışdığını göstərir. Qız uşağının bədən sağlamlığı, xasiyyəti, təlim və təhsili ikinci planda qalır. Qərbi Avropa məmləkətinin qızların təlim aldıkları təhsilin proqramı sadə olmaqla yanaşı, qadınlar üçün təlim və təhsil məsələləri olduqca mühümdür. Bəs, indiki cəmiyyətdə oğlan uşaqlarına tərbiyə və təlim nə məqsədlə verilir? Sualının cavabını Nərimanov belə izah edir: *“Əgər indiki cəmiyyətdə böyük torpaq sahiblərini istisna*

edərsək, kapitalist cəmiyyətinin yerdə qalan az-çox varlı qrupları mütləqən zərurət və ehtiyac üzündən təlim veriyolar. Təhsilsiz və ciddi bir təhsil almadan nə vəkil, nə təbib, nə müəllim, nə artist, nə mühərrir, nə siyasi fəal və ümumiyyətlə heç bir şey olmaq mümkündür”.[3;24] Gənclərin təlim-təربiyəsi ana-atanın məsuliyyəti ilə də əlaqələndirilir. Belə ki, valideynlər gəncin elmə həvəsini diqqətlə izləməli və onun əməyə, ixtiraya xüsusi meylini dərhal sezməlidirlər. Gənc oğlan ailə sahibi olduqdan sonra bütün ailəsi, yoldaşı onun çalışmasına mane olsalar belə, belə bir şəraitdə kişilər arasında alimlərin, aktyorların, yazıçıların və digər cəmiyyətə töhfə verəcək böyük şəxsiyyətlərin yetişməsi təəccüb doğurmur.

İndi isə qadınlar arasında cəmiyyətə töhfə verəcək, ixtiraçı, alim qızların yetişmə bilməməsinin səbəbini izah edək. Bu dövrdə müsəlman qızlarımızı elə etiqadda tərbiyə edirdilər ki, onlar üçün təlim və təhsil ikinci və yaxud sonuncu dərəcədə duran məsələ idi. Qızların həyatında öndə gedən əsas məsələlər gözəllik, işgüzar, zərif və cazibədar olmaq idi. Nərimanov yazır: *“Qız nə qədər ağıllı olursa olsun, fəqət çirkin olursa, kəndinin bir qədər gözəl və görkəmli yoldaşının qarşısında mütləqən mönfəal olur. Qızın ümdə məqsədi ər tapmaqdır. Ər isə gözəlliyi, əqli və işvəbazlığı təhsilə tərcih veriyor*”.[3;27] Hər hansı bir sənətə marağı olan istedadlı qızın qarşısında iki seçim dayanırdı: İstedadını genişləndirmək uğrunda çalışmaq, yaxud ərə getmək. Qadınların seçim qarşısında qalmasına səbəb evli qadınlarının məişət yükünün ağır olması, ərinin və uşaqlarının qeydinə qalması ilə vaxtını şəxsi inkişafı üçün səmərəli istifadə edə bilməməsidir. Məhəbbət və analıq bəxtiyarlarından imtina edən qadınlar elmə töhfələr vermə bacarığına malik olurdular. Nərimanov əsərdə belə qadınların nümunəsi kimi məşhur rus aliməsi, riyaziyyat professoru Sofiya Kovalevskaya, Keri (radio kimyəvi element tətbiq edən), cəmiyyət xadimlərindən Vera Zasoqiç, Vera Viqner, Lili Braun, Roza Lyüksemburq, Klara Setkina və digərlərini misal göstərir.

Nərimanov izah edir ki, qadının analıq statusunun alması onun şəxsi inkişafına maneələr yaratmır. Sadəcə qadın analıq borcundan əlavə mətbəx, ev işləri ilə məşğul olduğundan özünü inkişaf etdirmək, ciddi əməklə məşğul olmağa fürsət tapa bilmir. Əsərdə deyilir: *“Analıq vəzifəsinin özü qadının ictimai əməkdə və ictimai tərəqqi və mədəniyyətdə kişilərlə birlikdə iştirakı əslən mane deyildir*”.[3;27] Qadınların hamiləlik və doğuş dövrü xüsusi diqqət tələb edərək bu müddət ərzində qadınları iş fəaliyyətindən məhrum edir. Lakin qadın cəmiyyətə lazımlı bir işçi kimi dövlət tərəfindən qeydinə qalınmalı, onun yenidən əmək fəaliyyətinə qayıdılması üçün şərait yaradılmalıdır. Yalnız bu halda qadın müəyyən bir müddətdən sonra öz ictimai həyatına qayıdaraq kişilərlə bərabər fəaliyyət göstərə biləcəklər.

Cinsi bərabərsizlik. Gənc qız “təhsil”ini bitirdikdən sonra cəmiyyətin mental dəyərlərinə uyğunlaşma prosesinə “keçid” edir. Valideynlərin əsas hədəfi qızlarını mümkün qədər tez ərə verməkdən ibarətdir. Nərimanov nikah məsələsinə ciddi yanaşır və olduqca həssas nüanslara toxunur. O, məqsədi pul üzərində qurulan evlilikləri qınayırdı. Əsərdə qeyd olunur: *“Qız dövlətlidirmi, yoxsuldurmu bir o qədər fərqi yoxdur: çünki çox vaxt kəbinə yalnız ticarət və alver nöqtəyi nəzəri ilə baxırlar”*. Kasıb ailənin qızı imkan cəhətdən özüne müqabil olmayan biri ilə evləndikdə onu şiddətli sürətdə danlayıb məzəmmət edirdilər. Bəzi hallarda isə gənc və gözəl qızları imkanlı şəxsə (qocaya) ərə verirdilər. Qadınların ərə getməzdən əvvəl məhəbbətin nə olduğunu bilənlər qəbahətlənirdilər. Bundan başqa cəmiyyətdə vətəninə tərک edib yoldaşını yalnız qoyan kişilər zamanlarını eyş-işrətə sərf etdiyi halda uzun illər, qocalana kimi vətəninə tənha yaşayaraq, yalnız ərənin geri dönüşünü gözləyən qadınlar “ideal qadın” obrazı ilə nümunə göstərilirdi. Qadınlardan fərqli olaraq kişilər üçün bu halın necə əlverişli olduğunu anlamaq çətin deyildi. Nəticədə qadın cəmiyyətin mental dəyərlərinə boyun əyməyə məcbur olur: *“Nəhayət qadın öz halını təbii sanaraq öz evi və kişinin arzu və istəyi çərçivəsindən dünyaya baxmağa adət ediyor”*. [3;3]

Cəmiyyətdə qadının boşanma hüququndan da haqlı istifadəsi bir mənalı qarşılanmırdı. Əsərdə deyilir: *“Kişi nə qədər mənfur olursa olsun və öz arvadı ilə nə qədər qaba və mərhəmətsiz rəftar edirsə etsin, ancaq arvad ərindən ayrılıb yalnız başına yaşamaq istədikdə burjuva aləmi qadını şiddətli bir sürətdə qəbahətləndirir”*. [3;4] Nərimanov yazır : *“Almaniya burjuaziyasının imperatoru Vilhelm qadının yaşayışındakı vəzifə və rolunu müəyyən etmək məqsədilə onu dörd sözlə tamam etmiş: **çocuq, mətbəx, əlbəsə və kilsə**”*. [3;4] Nərimanov qeyd olunan vəzifələrin məzmununu təhlil edərək oxucuların nəzərinə çatdırmışdır. *Uşaq* dedikdə onun qeydinə qalınması, onun cismani ehtiyacların ödənilməsi, təmiz geyindirilib bəsləndirilməsi nəzərdə tutulur. *Mətbəx* işləri isə evdar qadının üzərinə düşən böyük məişət yüküdür. *Əlbəsə* qadını kişidən daha artıq görkəmli edən, cazibədar göstərən geyim vasitəsidir. *Kilsə* isə öz səlahiyyəti ilə kişilərin arzu və istəklərini müqəddəsləşdirməyə nail olur. Məlumdur ki, fırıldaqçı din xadimlərinin sayəsində bir çox kişilər qadınlar üzərində haqsız dominantlığına “dini” don geyindirməklə istədiklərini həyata keçirirdilər.

Əsərdə bəşəriyyətin utancverici varlıqları olan fahişələrdən söz edilir. Nərimanov ürək ağrısı ilə bu dövrün eybəcər gerçəkliklərini təcəssüm etməyə bilməzdi. O, yazır: *“Qadın hüquqsuzluğunu hər yerdə ən mənfuri və çirkini fahişəlikdir. Bu insanı heyvandan ayıran və insanın ən gözəl və alicənab xüsusiyyətlərindən biri olan – insanın həqiqi məhəbbətə istedadı ayaqlar altında tapdanıb ləkələnir. Mədəniyyət məhəbbəti ruhlandırır, onu yüksəltdi, fahişəlik isə insanı donuzdan da alçaq etmişdir.”* Fahişəliyin sürətlə yayılması

qadınların aclıq və ehtiyacdən başqa səbəb olmadığı göstərilir. Yalnız aclıq və ehtiyac üzündən bir insan bədənini satmasına razı ola bilər. Qadınların savadsızlığının, nadanlılığının, təhsilsizliyinin, cahilliyinin baş aldığı bir dövrdə qadınların bu yola düşər olmasına gətirib çıxarırdı. Dövlət bir tərəfdən fahişəliyin əleyhinə çıxır, digər tərəfdən isə fahişəxanalara icazə verməklə onları himayə edirdi. İşçilərin sağlamlığını qorumaq məqsədilə onların müayinəsi üçün həkimlər təşkil olunurdu. Lakin bu müayinələr düzgün aparılmadığı üçün zöhrəvi xəstəliklər əsrin ən təhlükəli xəstəliklər sırasına daxil olmuşdur. Məsələn, Azərbaycanda bütün əhalinin əlli faizi sifilis xəstəliyinə düşər olmuşdur. (Sifilis - dərinin, selikli qişaların, daxili orqanların, sümük və sinir sisteminin zədələnməsi ilə müşahidə olunan və cinsi əlaqə yolu ilə yoluxan zöhrəvi xəstəlikdir). Bununla da, kişi zöhrəvi xəstəliyin daşıyıcısı olduğu qadıncan qazandığı yoluxucu xəstəliyi ailəsinə gətirməsi nəticəsində xəstəliklərin yaranmasına şərait yaradırdı.

Bütün bu məsələ ilə bağlı Cənubi Qafqazda MİK öz nəzdində fəaliyyət göstərən Qadınların Əməyinin və Məişətinin Yaxşılaşdırılması Komissiyasının 1928-ci il 10-13 iyun tarixli vəsaitinə müvafiq olaraq həmin il iyulun 14-də ana və uşaqların mühafizəsi barəsində xüsusi qətnamə qəbul edildi. Qərarında fahişəliyə qarşı mübarizə ilə bağlı tədbirlər də əks olunmuşdur:

- Respublikada fahişəliyə qarşı mübarizə sovetinin təşkil edilməsi və Xalq Səhiyyə, Əmək və Daxili İşlər Komissarlıqlarının qadın və uşaq fahişəliyinə qarşı mübarizəni gücləndirməsi;
- Təşkilatlarda bu məqsədlə ayrılmış xərclərin miqdarı yerli və dövlət büdcəsi, sosial sığorta orqanları, ictimai orqanlar (məsləhət, sosial yardımlar və s.) hesabına artırılması
- Qadın işsizliyi ilə bağlı təşkilatı işlərin gücləndirilməsi zərurəti qeyd olunurdu. [1]

Əsərdə 1920-1930-cu illərdə sovet dövründə yaşayan müsəlman qadınların ictimai və sosial həyatları əks olunmuşdur. Nərimanov yaşadığı müddətdə bütün varlığı ilə qadınların təhsil almasının, azad olmasının labüdlüyünü aşılamağa çalışırdı. O, həmin dövrün “sovet qadını” modelini oxucunun təsəvvüründə yaratmağa nail olmuşdur. Bu o “model” idi ki, təhsil almaq ixtiyarında olmayan, erkən yaş dövründə nikaha məcbur edilən, hüquqlarını bilməyən, məişət problemləri zamanı qətlə yetirilən qadınları təcəssüm edirdi. Əsər bütövlükdə sovet siyasətinin və ideologiyasının gerçəkliyini əks etdirirdi.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan MDA: f57, siy.1, iş 593, 16v
2. Engels F. Ailənin, xüsusi mülkiyyətin və dövlətin mənşəyi. Bakı, 1989, 191 s.
3. Nərimanov N. Sosializm və qadın azadlığı. Bakı, 1925.
4. Н.Нариманов. Избранные произведения. т.2. Баку, 768 с.